

Проф. др МИЛЕВА ФИЛИПОВИЋ

ДЕМОКРАТИЈА И ДРУШТВЕНЕ ВРИЈЕДНОСТИ

За коју демократију?

Демократија није идентична са политичком демократијом и ширењем и сужавањем ове сфере. Она је шира од политичке сфере и укључује проблем односа демократије и друштва. Политичка демократија, или пак једна њена варијанта, либерална демократија, која даје приоритет слободи схваћеној као немијешање у сферу приватних интереса, која почива на економском либерализму и вјери у тржиште - хвата углавном институционални аспект политичке моћи и постоји истовремено са недемократијом у другим сферама друштва.

Једно шире схватање демократије, које би се приближило друштвеној демократији и које би на одређен начин било синоним за процес демократизације,¹ јесте демократија схваћена као контрола и граница друштвене моћи, а не само једног, иако најважнијег облика друштвене моћи: политичке моћи.

Ако демократију одредимо као границу и контролу моћи, а не власти, као дискурзивно учешће у доношењу одлука (ко доноси одлуке има моћ), и као инструмент за расподјелу моћи (демократски избори) - онда се демократија ушлиће у само произвођење моћи.

Ово нас обавезује да се задржимо на разлици између власти и моћи, и посебно на процесу производње моћи М. Фукоа.

Вебер је појам моћи одредио са двоструког становишта: са становишта интеракције и са становишта агрегације. Са првог је моћ способност појединца да утиче на понашање другог, без обзира на његов отпор. Са становишта агрегације моћ је могућност више особа да остваре своја хтјења, или интересе, или намјере неким чином заједнице, без обзира на друге

---

¹ "Уколико се о процесу демократизације може данас говорити онда се тај процес не састоји... у преласку из представичке у непосредну демократију, колико у преласку из политичке демократије у ужем смислу у друштвену демократију, наиме у ширењу узлазне власти... на поље грађанског друштва у разним облицима, од школе до фабрике." (Н. Бобио "Будућност демократије", стр. 54, цит. по М. Суботић "Изазови демократије" - Социологија бр. 1-2/ 91 стр. 244/245.

који учествују у том чину. Да би они над којима се врши моћ извршавали наредбе ("слушали"), моћ мора да буде од оних који је подносе оправдана, или прихваћена као таква, легитимна. Политичка моћ или власт је институционализована и организована, зато има "умножавајући ефекат". Она је кристализација, згушњавање друштвене моћи.

Моћ је истовремено и узрок и посљедица. Узрок: свака колективна акција захтијева организацију и координацију, што нужно тражи заповиједање (као моћ). Посљедица тога је: највиша количина моћи (умножавајући ефекат моћи) је у друштвеним организацијама, институцијама и групама (елитама) - која се повратно јавља као узрок друштвене стратификације преко расподеле друштвених улога и друштвених положаја.

Мишел Фуко у свом чувеном дјелу "Надзирати и казнити"² сматра да се моћ не посједује као ствар, нити преноси као својина, већ да се производи, да функционише као машинерија. Фуко анализира различите начине производње моћи и различите ефекте те производње. Идеју центра у којем се налази држава као кристализација моћи у тој анализи он замјењује идејом мрежа моћи, јер "дијахронија" микромоћи даје ефекат централизације. Државна моћ не потиче од периферног ширења сопственог апарата, већ од система преносних и повратних спрега, преко којих спроводи микромоћи, које појачава и легитимише. Државна моћ се правно врши путем закона и прописа. Разлика између закона и прописа је у томе, сматра Фуко, што закон одређује просторе слободе, њене границе, тако да свако може да учини што му је драго, врши грубу подјелу између дозвољеног и илегалног, успоставља једнакост грађана, истовремено се не интересујући за њихове индивидуалне животе. Пропис се баш занима људима у том простору слободе; њега интересује понашање и владање људи које индивидуализира и диференцира. Пропис намеће поступке, ставове, навике, стална ограничења помоћу својих правила читавог живота. Пропис је спроводник моћи у појединце: он их обучава, образује, чини послушним. Појединци интериоризују принуду из прописа као моралну обавезу, тако да они својом вољом репродукују само формулу моћи која се над њима врши.

Како да се демократија ушпете у све односе моћи?

У оваквом схватању производње и вршења моћи простор за демократизацију се налази у процесима интеракције (социолошким рјечником у субсистемима интеракције: системима улога, системима вриједности, норми, знакова и симбола) и у субсистемима међузависности: образовању, економском, политичком, правном и др. Интериоризацијом моћ се укорјењује у унутрашњу структуру личности (принуда постаје "савјест"), а не у неки спољни извор репресије. Зато је за демократизацију од изузетног значаја демократизација процеса социјализације, ушпитање демократије у "дисциплинарну моћ". У односу на моћ дефинисану са становишта интеракције,

² Michel Foucault, "Nadzorovanje i kaznovanje" Delyavska enotnost-Љубљана 1984. и Ф. Шатле, О. Дијамел, Е. Пизје "Енциклопедијски речник политичке филозофије", Издавачка књижарница З. Стојановића-Сремски Карловци - Нови Сад Издавачки центар "Цетиње" 1993.

демократија се не може одредити као њена контрола, јер, по Хабермасу,³ ова дефиниција моћи оставља неријешеним нестанак образаца легитимитета, већ као захтјев за ваљаношћу (за примјереношћу) који се једино може испунити дискурзивно.

Да бисмо размотрили повезаност демократије и друштвених вриједности треба претходно одговорити на питање:

Које су повлашћене врсте односа у нашем друштву?

Од одговора на ово питање зависи карактеристика система вриједности код нас. У нашем друштву је (нарочито у Црној Гори) снажан утицај комунитарних у односу на социјетарне односе. То значи: снажан утицај колективне свијести и групних интереса; ненаглашена индивидуалност; интериоризована принуда (која се не осјећа) и друштвени притисак; јавно мњење нема главну улогу у друштвеној контроли; идеологије, а не научне теорије владају системом мишљења. Превладавање колективне у индивидуалној свијести омогућава лакши консензус за општи интерес, али истовремено комунитарни односи фаворизују партикуларистичке, а не универзалистичке вриједности.

Друштвене вриједности су начини постојања или дјеловања које једна личност или колектив признаје као идеалне и који их чине пожељним или поштованим.

Комунитарни односи утичу глобално на преминање колективизма неких централних вриједности. Нпр. вриједност слободе у нашем националном етосу чојства и јунаштва има јаку колективну конотацију која упућује на борбу (против непријатеља) за слободу, а савремено схватање слободе значи: право да се управља својом судбином, да се самостално уређују своје ствари, предузимају иницијативе, отворено бране и изражавају своје идеје, да се иде гдје се хоће, да се не може бити самовољно заустављен и траћен, право да се буде атеиста или религиозан, према свом избору, итд. Ова вриједност подстиче развој врло важних вриједности, са становишта данашње теме, које су повезане са њом: индивидуализма - који се изражава као првенство личних над интересима групе, као осјећај личне вриједности, брига да се сачува приватан живот. Неразвијеност ове вриједности код нас успорава једна од централних вриједности социјализма: једнакост и идеологија егалитаризма. (Овдје се идеологија схвата као кохерентни систем вриједности који се односи на ситуацију једне групе или друштва.) Једнакост се не схвата као одсуство привилегија и услов за остварење личне независности и аутономије, већ као једнакост потреба, награђивања, која је све сводила на "заједнички именитељ".

Као што напоменусмо, комунитарни односи фаворизују партикуларистичке (појединачне), тј. вриједности које важе само за конкретне појединце, а не универзалистичке вриједности, тј. вриједности које се универзално примјењују и важе за све чланове друштва. То ће рећи да одређене вриједности, и норме које те вриједности изражавају, важе за друге, не и за мене, за моје дијете, мог рођака или пријатеља, што има за последицу (уз додатак полтронства) емергенцију непотизма и уметање у политичке

³ Ј. Хабермас, "Проблеми легитимације у касном капитализму" Напријед, Загреб, 1982, г. стр. 19

сродничких односа; стварање неформалних односа моћи, који се не могу демократски контролисати.

Наш систем вриједности данас карактерише дезорганизација, тј. поремећај скале вриједности. Није више централна вриједност нашег друштва, која му је обезбјеђивала идентитет и која је била институционализована, око које су се остале окупљале; самоуправљање (овдје правим разлику између самоуправљања као вриједности и самоуправљања као друштвене организације, о чему ће мало касније бити говора) и друштвена својина. На скали вриједности почиње успон приватне својине и с њом економског либерализма и либералне демократије. Не мијењају се све вриједности истим ритмом; неке се само премјештају на скали, неке мијењају садржину.

На систем вриједности утиче и одговор на питање: која категорија времена се привилегује: садашњост, прошлост или будућност? Привилеговање прошлости и ратно окружење довело је до потискивања неких савремених вриједности (нпр. еманципације жене) и упада вриједности националног етоса и религиозних вриједности.

Вриједности су нарочито преко легитимитета повезане са друштвеном моћи: моћ садржи принуду, а принуда увијек тражи свој легитимитет у друштвеним вриједностима. Легитимитет је колективна представа о одређеним вриједностима које треба да испуњава власт да би била легитимна, оправдана, да би јој се покоравали. Вриједности које легитимишу принуду су: правда, слобода, демократија, заштита људских права итд. Легитимитет не постоји без вјеровања у колективне идеале. Промјена тих идеала доводи до кризе легитимитета. Демократија је идеал који улази у процес легитимације сваког поретка (чак и тоталитарног). "Дух" демократије чини афирмација индивидуализма и неповјерење у оне који управљају.

Данас наше друштво тражи одговор на основни проблем: која друштвена организација да спаја ефикасност и демократију.

Организација је начин уређивања односа у друштвеној групи или процесу или институцији. За сваку акцију великих размјера једни морају координирати и контролисати активности свих осталих актера. Да би та контрола и координација биле дјелотворне, морају се сматрати легитимним, тј. мора постојати минимум доброволне послушности и покорвања оних над којима се врши контрола. Вебер истиче три облика легитимне контроле: харизматску, традиционалну и рационално-правну и, - три облика организације. На рационално-правној контроли се заснива посебан облик организације - бирократска организација. Овај облик организовања људских дјелатности је моћнији од остала два (традиционалног и харизматског) јер, по Веберу, дозвољава да се те дјелатности обављају прецизније, брже и јефтиније. Међутим, овај облик организације ограничава људску слободу, индивидуалну иницијативу и креативност. Бирократска организација је најпотпунија и најјефикаснија институционализација моћи која је до сад остварена. Пошто је средство за пораст моћи, разумљиво је зашто политички управљачи траже "бирократизацију" своје власти.

Крозјеов⁴ стратешки модел бирократске организације полази од синтезе моћи и рационалности те организације. У овом моделу моћ је везана за несигурност: стратегија односа моћи зависи прије свега од контроле извора несигурности. Бирократским системима су заједничке особине: безлична правила одређују функције и прописују понашање; моћ да се доносе одлуке, мијењају правила и успостављају нова има тенденцију да се што је могуће више удаљи од мјеста извршавања одлука; централизација је средство за укидање самовоље у организацији; због ове три особине свака хијерархијска категорија је изолована од нижих и виших. Пошто је немогуће уређивање сваке случајности, постоје зоне несигурности унутар организације. Око ових зона несигурности се успостављају односи паралелне власти са појавама зависности и сукоба. Једино оружје којим организација располаже јесте детаљнија разрада правила и још јача централизација за сузбијање зона несигурности. Пошто је организација сувише крута да би се исправљала у функцији својих грешака, промјена се може вршити само en bloc и почев од врха.

Крозјеов модел бирократске организације објашњава зашто је до промјене бирократског система ("реалног социјализма") дошло одозго ("перестројка") и зашто те промјене могу чак довести до учвршћивања централизације.

Да бирократска организација неизбежно као посљедицу не мора имати искључење већине из учешћа у одлучивању покушао је у пракси да покаже нови облик организовања у Југославији. Југословенски одговор на противрјечност бирократске организације: неуспио покушај демократске контроле бирократског Левијатана. "Парадокс југословенског неуспјешног самоуправног експеримента лежи у илузији да је могуће без политичке демократије имати друштвену демократију, - тј. да су спојиви ауторитарна држава и самоорганизујуће демократско цивилно друштво (фабрика и школа)".⁵

Ако примијенимо Крозијеов модел бирократске организације, онда би нам самоуправљање представљало зону несигурности у којој се успостављају односи паралелне власти, односи самовоље, зависности и сукоба. У тој зони укидање самовоље и осталих проблема (са становишта бирократске организације) може да се обави само помоћу још јаче централизације и детаљније разраде прописа. Отуда: инфлација прописа и, што је самоуправљање више покушавало да се ослободи бирократије, "све је јаче стезано у њен смртоносни загрљај" (М. Печулић).

У ширем схватању демократија се приближава слободи и њена је претпоставка; она постаје инструмент којим се укидају друштвени детерминизми: система, организације, облика моћи.

⁴ М. Crozier, "De la bureaucratie comme système d'organisation p. 164-203, у књизи: "ÉLÉMENTS DE SOCIOLOGIE" (textes) réunis par HENRI MENDRAS, Armand Colin, Paris 1968.

⁵ М. Суботић, "Изазови демократије" - Социологија 1-2/91 стр. 245.

Prof. dr Mileva Filipović

LA DEMOCRATIE ET LES VALEURS SOCIALES

Résumé

Une plus large, sociologique, conception de la démocratie (la démocratie sociale) - comme une limitation et contrôle du pouvoir (pas seulement de l'autorité comme une forme du pouvoir) - ouvre le champ problématique de son entremise dans la production du pouvoir. Sur le plan individuel de l'interaction le système de valeurs produit par le processus de socialisation "le pouvoir disciplinaire".

Sur le plan social la relation entre la démocratie et les valeurs sociales s'établit en dépendance de l'articulation des systèmes de valeurs dans la société. L'existence des relations communautaires fait l'influence sur la prédominance du contenu collectif quelques valeurs fondamentales (par ex. la valeur de liberté) et favorise les valeurs, particularistes, pas universalistes - ce qui empêche le processus de démocratisation.